

Насильство в сім'ї і діти

Під час пандемії коронавірусу у 2019–2020 роках багато країн повідомили про загострення проблеми насильства в сім'ї та в партнерських стосунках. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй Антоніу Гутерріш, відзначаючи «жахливий глобальний сплеск насильства», закликав до «припинення вогню» у домогосподарствах. Європейський Парламент заявив: «Ми не залишимо жінок Європи сам-на-сам із проблемою». Згадані міжнародні інституції закликали посилити підтримку жертв насильства в сім'ї під час пандемії. Традиційно таке насильство розглядається як гендерно зумовлене, і з цієї точки зору частіше його жертвами є жінки, від 15% до 40% жертв складають чоловіки. З точки зору вікової зумовленості під найбільшою загрозою перебувають люди старшого віку та діти. Окремою групою ризику є люди з інвалідністю.

Дослідження свідчать, що останнім часом значно збільшилася кількість дітей із підвищеною тривожністю. Однією з основних причин такої негативної динаміки є жорстоке поводження з дітьми. Дитинство — пора становлення особистості. І саме у цей період дитина потребує найбільшої уваги і захисту. Тож найближче оточення має забезпечити дитині належний догляд та турботу, а головне — безпечне і радісне існування. Педагогічний колектив закладу освіти не має права стояти осторонь проблеми насильства (жорстокості) в сім'ї та в дитячому колективі.

Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» гарантується право здобувача освіти на безпечне освітнє середовище та вживання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти.

У ст. 11 п. 2. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» записано: «Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:

- 1) проводять з учасниками навчально-виховного процесу виховну роботу із запобігання та протидії домашньому насильству;
- 2) повідомляють не пізніше однієї доби службу у справах дітей, уповноважені підрозділи органів Національної поліції України у разі виявлення фактів домашнього насильства стосовно дітей або отримання відповідних заяв чи повідомлень;
- 3) проводять інформаційно-просвітницькі заходи з учасниками навчально-виховного процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, приділяючи особливу увагу формуванню небайдужого ставлення учнів до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування вчителів про випадки домашнього насильства, що стали їм відомі, повідомлення про такі випадки до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
- 4) організовують роботу практичного психолога та/або соціального педагога з постраждалими дітьми;
- 5) взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до статті 15 цього Закону;
- 6) звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері у порядку, визначеному центральним органом виконавчої

влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Жорстоке поводження з дітьми (насильство) — це феномен, існування якого відоме з часу появи історичних записів людства. Оскільки насилля — не лише соціальне явище, воно пов'язане з природою людини.

На сьогодні не існує єдиного визначення терміну «жорстоке поводження з дітьми». Проте більшість дослідників і практиків у розвинених країнах користуються визначенням, запропонованим відомим американським психологом італійського походження Джеймсом Гарбаріно: «Будь-яку дію або бездіяльність стосовно дитини з боку батьків, осіб, які їх замінюють, а також закладів або суспільства загалом, внаслідок чого порушено фізичний або психічний розвиток, здоров'я або благополуччя дитини, а також обмежено її права й свободи вважають жорстоким поводженням з дітьми». Зауважуємо, що визначення жорстоке поводження і насильство – ідентичні.

Основними формами жорстокого поводження з дітьми є:

- психологічне (емоційне) насильство;
- сексуальне насильство або розбещення;
- фізичне насильство;
- економічне (нехтування інтересами та потребами дитини).

Психологічне (емоційне) насильство є стрижнем усіх видів насильства і зневаги стосовно дітей. Переважна більшість дослідників вважають, що психологічні особливості жертв насильства спричинені не стільки фізичними травмами, скільки насильством над особою.

Психологічне (емоційне) насильство може виражатися як грубим поводженням із дитиною, так і нелюбов'ю, несхильністю до неї, які демонструються різними способами. Якщо батьки постійно принижують, залякують та ображають дитину, брутально поводяться з нею, створюють для неї стресові ситуації, якщо вони рідко бувають задоволені дитиною, насміхаються над нею, то з упевненістю можна говорити про психологічне насильство над дитиною. Також емоційним насильством вважають відсутність емоційного контакту батьків із дитиною, коли батьки не проявляють своєї любові до дитини, не підбадьорюють і не приймають її.

Враховуючи думки провідних фахівців у цій галузі, пропонуємо таке робоче визначення психологічного насильства: «Психологічним (емоційним) насильством є одноразова або хронічна психічна дія на дитину або її нехтування батьками чи іншими дорослими, що призводить до порушення емоційного розвитку дитини, її поведінки і здатності до соціалізації.»

Виокремлюють п'ять основних типів руйнівної поведінки значущих для дитини дорослих, зокрема батьків, що заважають здоровому розвитку дитини, порушують її віру у себе, сприяють появі різних емоційних проблем і неадекватної поведінки:

- неприйняття;
- погрози або терор;
- ігнорування психологічних потреб дитини;
- ізоляція;
- розбещення.

Сексуальне насильство або розбещення — це залучення дитини з її згоди або без такої до сексуальних дій з дорослим (або з людиною, старшою за неї на три й більше років) з метою отримання останнім сексуального задоволення або вигоди.

Існує поширена думка, що особи, які вчиняють сексуальне насильство над дітьми, страждають психічними захворюваннями, настільки їх дії поза межами соціальних та етичних норм. Численні дослідження, переважно зарубіжних учених та фахівців, свідчать, що хоча сексуальні насильники дітей частіше хворіють на психічні захворювання, ніж інші люди, все ж таки переважно — це звичайні люди, але з певними психологічними особливостями.

Сексуальне насильство впливає на фізичне та психічне здоров'я і розвиток дитини, порушує процес її соціалізації. Травматичні наслідки насильницьких дій можуть негативно впливати на особистісний розвиток дитини протягом тривалого часу, інколи — все життя.

Фізичне насильство — це навмисне нанесення фізичних ушкоджень (травм) дитині батьками (іншими особами), що спричиняють порушення фізичного чи психічного здоров'я дитини і потребують медичного втручання, або позбавляють життя.

Основними психологічними наслідками фізичного насильства є симптоми, обумовлені стресом, а саме: напруженість, головний біль, психосоматичні розлади. Дитина, яку ображають, стає замкнутою, тривожною. Оскільки вона не знає, коли станеться наступний напад, дитина завжди насторожі, для неї характерна підвищена збудливість, готовність до нападу, а також страх перед майбутнім випробуванням болем. Щоб уникнути цього, дитина намагається не думати і не говорити про травмуючі події, вона прагне витіснити всі думки і спогади про заповідяну їй шкоду. На всі запитання, пов'язані з такими подіями, діти часто відповідають «не знаю».

Відчуваючи гнів проти того, що з нею відбувається, дитина стає агресивною щодо слабших — дітей чи тварин. Для дітей, що переживають фізичне насильство, характерні нав'язливі думки, що з'являються ніби нізвідки, тому їм важко зосередитися на уроці, вони неухважні, уникають спілкування з однолітками, часто відстають у розвитку.

Економічне насильство (нехтування інтересами та потребами дитини) — це відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, в силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких.

Звичайно ж, усім батькам добре відоме значення повноцінного харчування, належного догляду, надання своєчасної медичної допомоги для нормального зростання і розвитку дитини. А от про значення емоційного спілкування для розвитку дитини, особливо у перші роки життя, на жаль, знають не всі. Перший рік життя дитина проводить з матір'ю, і порушення материнсько-дитячих стосунків у цей період завдає непоправної шкоди не лише психічному, а й фізичному розвитку дитини. Нехтування емоційними потребами дитини, відсутність доброзичливого, ніжного спілкування з дитиною під час догляду, відсторонення від проблем розвитку дитини тісно пов'язані з психологічним (емоційним) насильством.

Усі форми насильства над дитиною (жорстокого поводження) пов'язані між собою та негативно впливають на особистість дитини.

У освітньому закладі жорстоким поводженням з дітьми можна вважати, зокрема:

- підвищений тон, крик педагога;
- необґрунтовані та неадекватно занижені оцінки;
- сувору дисципліну, яка тримається на страхові;
- авторитаризм, вимоги без пояснень.

Педагогам освітнього закладу, особливо класним керівникам необхідно здійснювати просвітницьку роботу з батьками, роз'яснювати їм особливості кожного періоду життя дитини, адже з перших років життя дитина «вбирає» все, що бачить і чує у себе вдома, її життєдіяльність стає часточкою життя сім'ї. Тож гармонійна та доброзичлива атмосфера сімейних стосунків дуже важлива для зростання дитини. Від доброзичливості найближчого оточення дитини залежить її емоційне і фізичне здоров'я, вміння контактувати з людьми. Діти, яких поважають, учаться поважати інших, про яких турбуються — вчаться виявляти турботу; яких люблять такими, якими вони є — вчаться бути терпимими до інших. Так закладаються основи гуманних стосунків батьків і дітей. Тому метою співпраці з родинами здобувачів освіти є необхідність допомогти батькам зрозуміти і прийняти сучасні гуманістичні ідеї та переконання, які ґрунтуються на повазі до особистості дитини. Адже батьки часто не розуміють, що їхні дії є жорстокими щодо дитини і можуть призвести до непередбачуваних наслідків.

Завдання педагогічних працівників щодо виявлення ризиків для життя дитини

Класні керівники, вчителі-предметники, керівники гуртків, медичні працівники мають звертати увагу на ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини.

Такими ризиками є ситуації, коли батьки або особи, які їх замінюють:

- не цікавляться навчальною діяльністю дитини, вихованням (не відвідують батьківських зборів, не контактують з педагогами закладу, не готують дитину до участі у позаурочних та позашкільних заходах);
- під час відвідування навчального закладу перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Наявні повідомлення дітей, осіб, знайомих із сім'єю, про факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності до азартних ігор та відвідування ігрових клубів;
- систематично проявляють агресивну поведінку до працівників закладу освіти, батьків інших дітей;
- ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо навчання та виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших несприятливих наслідків;
- не дотримуються санітарно-гігієнічних норм та правил безпечної поведінки (що призводить до виникнення ризику інфікування дитини);
- мають ознаки пригніченого психоемоційного стану, розладів психічного здоров'я, суїцидальної поведінки, що ускладнює процес догляду та виховання дитини;
- не забезпечують необхідного медичного догляду за дитиною, що може призвести до серйозних порушень здоров'я;
- жорстоко поводяться з членами сім'ї (одним із батьків, іншою дитиною, іншою особою), з домашніми тваринами;
- допускають перебування в помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб, схильних до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- не забезпечують дитину кишеньковими коштами;
- перекладають відповідальність по догляду за молодшими дітьми тощо.

Діти, що живуть в умовах сімейного насильства, демонструють схильність до депресій, високий рівень стресу, явні істеричні та/або депресивні симптоми. Вони часто пропускають шкільні заняття (в тому числі через нездужання). Такі діти та підлітки відзначаються високим рівнем ризику алкоголізації та наркотизації, предelinквентною та делінквентною поведінкою, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (патологічною схильністю до мандрів, втеч із дому).

Найтипovішими наслідками насильства в сім'ї стають такі поведінкові прояви в дітей: бійки, конфлікти з оточенням, низька шкільна успішність, пропуски уроків без поважних причин, незвичайна замкнутість. До емоційних проблем таких дітей можна віднести підвищену агресивність, переважно знижений настрій, високу тривожність та наявність страхів, нестійкість почуттєвої сфери, легке коливання емоцій та їхня надмірна сила, часто неадекватна ситуації (лють або істеричні ридання у відповідь на незначні зовнішні подразники).

Пам'ятайте! Дитина, яка постраждала від насильства (жорстокого поводження), не завжди прямо скаже про таку ситуацію вдома. Тому, якщо у неї виявляються непрямі ознаки насильства, насамперед варто встановити діалог, передати директорові закладу, заступникам директора або визначеному в освітньому закладі координатору з протидії насильства над дітьми інформацію про дитину з метою планування подальших дій щодо її захисту.

У разі виникнення насильства ви можете звернутися за наступними телефонами:

Поліція – 102;

Національна гаряча лінія із запобігання насильства – 0 800 500 335 або 386;

Головне управління у справах сім'ї, молоді та спорту – (044) 278-37-82 або (044) 483-35-61;

Український фонд Благополуччя дітей – (044) 537-20-16;

Протидія торгівлі людьми (Ла Страда) – 0 800 500 335 або 116 123;
Протидія насильству в сім'ї (Ла Страда) – 0 800 500 335 або 116 123;
Захист прав дітей (Ла Страда) – 0 800 500 225 або 116 111;
Гендер і правозахист (Ла Страда) – 0 800 500 335 або 116 123;
Психологічна допомога – 063 605 94 10 або 050 030 59 48.

На додаток, [перша леді України Олена Зеленська анонсувала](#) запуск спільного проєкту з Міністерством соціальної політики – національний кол-центр, до якого звертатимуться жінки, котрі зіштовхнулися з домашнім насильством. Оператори «гарячої лінії» співпрацюватимуть з поліцією, соцслужбами та психологами.

У Чернівцях на базі колишнього санаторію «Садгора» створено реабілітаційний центр, де жінки і їхні діти, які потерпають від домашнього (сімейного) насильства можуть певний період часу перебувати і отримувати дієву допомогу.

Соціальний ролик 'Домашнє насильство'.mp4

Соціальний педагог Ольга Железна